

L 8 Morfologie a syntax

(Černý s. 101-121, 121-145, Ostrá, Spitzová s. 30-38)

Morfologie a syntax = gramatika (morfosyntax)

A. Morfologie = tvarosloví

1. **Základní jednotka = morfém** = nejmenší jednotka nesoucí význam. Druhy morfémů:

- a) **morfém lexikální**, vyjadřuje lexikální, tj. věcný význam
- b) **morfém derivační** – afix. V italské tradiční lingvistice patří do problematiky lexikální morfologie, tj. do problematiky odvozených slov – srov. it. *lenta-mente*)
- c) **morfém gramatický** vyjadřuje **gramatické významy**, tj. gramatické kategorie jmen a sloves)

- soubor tvarů (vzorec) určitého vzoru tvoří **paradigma**
- pomocná/**gramatická slova** (srov. subjektové zájm. v angl, pomocná slovesa u složených časů nebo u futura)

2. **Gramatické kategorie ohebných slovních druhů**

- a) **Kategorie jmenné**: jména mění tvar podle kategorie **rodu, čísla a pádu**

- **kategorie rodu**: rod **gramatický** maskulinum, femininum, neutrum X rod **přirozený** spojený s konkrétní lexikální jednotkou (*muž - žena, uomo - donna, man - woman*, atd.)
- **kategorie čísla**: **singulár, plurál** substantiv, adjektiv, pronomen: srovnej tvoření množného čísla v češtině a v italštině oproti angličtině.
- **singularia tantum** = jména, která mají jen singulárový tvar (*listí, gente*). Srov. substantiva **látková** a jejich pl. !!! (*maso, carne, meat*)
- srov. dále **kategorie počitatelnosti a nepočitatelnosti** (v angl. snadný přechod: např. *wood* jako nepočitatelné i počitatelné).
- **pluralia tantum** = jména, která mají jen plurálový tvar (*kalhoty, pantaloni, trousers*. **Duál** v češtině: *oběma očima/ušima x dvěma oky* (na polévce), *hrnec se dvěma uchy*)
- **kategorie pádu**: srov. latina a čeština X italština a další románské jazyky ??? X angličtina ???
- **kategorie určenosti**: v jazycích, které mají člen. Funkcí členu je vyjadřovat dvě opozice:
 - a) opozice třída x člen třídy: *Voglio comprare **un** cane.*

b) opozici známý x nový: Mi ha morso **il/un** cane.
známý/neznámý pes

- **Funkce jmenných** kategorií a její odraz na rovině syntaxe: Kategorií čísla a rodu se substantivum **shoduje** s adjektivem (srov. č. starý muž a it. uomo vecchio. Srov. anglické old man).
- **Morfologický pád** substantiv a jeho funkce: jeho funkcí je **VYJADŘOVÁNÍ SYNTAKTICKÝCH VZTAHŮ**:

nominativ = syntaktický subjekt (S)

akuzativ = syntaktický přímý předmět (O)

dativ = syntaktický nepřímý předmět.

Existence morfologického pádu substantiv umožňuje **slovosled volný**, jako v češtině.

Př.: Knihu Petrovi maminka koupila včera.
O přímý O nepřímý S V Adv

Pádové koncovky podstatných jmen ukazují na jejich syntaktickou funkci.

Naproti tomu neexistence morfologického pádu substantiv vede k **pevnému, gramatikalizovanému slovosledu S-V-O**, jako v italštině nebo angličtině. JEN postavením vůči predikátovému slovesu V jsou v italštině nebo v angličtině odlišeny subjekt v nominativu a předmět v akuzativu. Ostatní syntaktické pády (větné členy) jsou vyjadřovány **předložkou**, proto mohou v italštině zaujímat i pozici před predikátovým slovesem V:

Př.: A Piero ho regalato un libro, a Maria un CD.
Di Carlo parlo volentieri.

Rozlišujeme proto pád bezpředložkový, tj. přímý: nominativ a akuzativ, a pád předložkový.

Pád morfologický = forma jména x pád syntaktický = syntaktická funkce.

b) Kategorie slovesné a jejich funkce: slovesná flexe: osoba, číslo, čas, způsob, diateze

- **Funkcí kategorií osoby a čísla** slovesného tvaru v predikátu je ukázat na **subjekt věty**. Proto v jazycích s rozvinutou slovesnou flexí není nutná přítomnost pronominálního subjektu:

Př.: *Mluvím.* / *Parlo.*

I speak nebo *Je parle.*

Zájmena „já“ + „ty“ označují účastníky promluvy, tj. mluvčího a posluchače.

Zájmeno „on“ označuje osobu „třetí“, která není účastníkem promluvy.

Zájmeno „my“ vyjadřuje „já + ty“ nebo „j + on“.

Sleduj tzv. zdvořilostní formy „tykání“ x „vykání“ v různých jazycích a sociolingvistický aspekt tohoto jevu.

- **Funkcí kategorie času je zařazení děje** vůči okamžiku promluvy, tj. čas **absolutní**, a zařazení děje vůči ději jinému, tj. relativní:

Př.:

Mluvím časem přítomným je děj zařazen jako současný vzhledem k

okamžiku promluvy

Mluvil jsem časem minulým je děj zařazen jako předčasný vzhledem k okamžiku promluvy.

Budu mluvit časem budoucím je děj zařazen jako následný vzhledem k okamžiku promluvy

Další periferní **časové významy**:

- Perfektivnost/Ukončenost (u perfekta v it., dokonavých sloves v č.)
Př.: Udělal jsem chybu. / Ho fatto un errore.
- Imperfektivnost/Neukončenost (u prézentu v it a č., a imperfekta v it. a nedokonavých sloves v č.)
Př.: Porta gli occhiali. / Nosí brýle.
Da ragazzo *portava* gli occhiali. / Jako chlapec *nosil* brýle.
- Iterativnost/Opakování (u prézentu nebo imperfekta)
Př.: Da ragazzo *andavo* al mare tutti i venerdì.
Jako chlapec *jsem jezdil* k moři každý pátek.
- Aktuálnost, průběh děje (u prézentu, imperfekta v it., u průběhových časů v angl.)
Př.: Ho aperto l'ombrello perché *pioveva*.
Otevřel jsem deštník, protože *pršelo*.
- Inkluzivnost (u angl. present perfekt nebo it. a č. prézentu)
Př.: *Nosím* ty šaty už dlouho. / *Porto* il vestito da molto tempo.

Český a italský prézens zahrnuje (italsky *include*) okamžik promluvy a dobu (dlouho) před ním.

- **Srov. kategorii vidu v češtině a kategorii aspektu v italštině:** perfektivnost x imperfektivnost a další periferní časové významy uvedené výše
- **Funkce kategorie modu (slovesného způsobu):** základní prostředek **modální výstavby** výpovědi při vyjadřování **postoje mluvčího k věcnému obsahu věty**:

Modus v češtině: indikativ, imperativ, kondicionál

Modus v it. + v angl. a něm: indikativ, imperativ, kondicionál, konjunktiv
Sleduj užití **modu** na modálním schématu různých **větných typů**:

Př.: Jdeš rychle. (=forma věta oznam., modus indikativ, klesavá intonace)
Přijdeš? (= forma věta tázací, modus indikativ, stoupavá intonace)
Přijdeš v deset. (=forma věty oznamovací, modus indikativ, ALE funkcí
může být vedle oznámení také rozkaz)

S užitím slovesného modu u větných typů je spojena otázka aktuálních ilokučních (**komunikačních**) **funkcí** podle komunikačního záměru mluvčího: jednou formou věty lze vyjádřit několik ilokučních funkcí (srov. příklad *Přijdeš v deset.*) A naopak: jedna ilokuční funkce může mít několik forem:

Př.. Otevři okno. rozkazovací věta, ilokuční funkce žádost
Otevřeš okno? tázací věta s indikativem, ilokuční funkce žádost
Otevřel bys okno? tázací věta s kondicionálem, ilokuční funkce žádost

- Modus je prostředkem k vyjadřování **epistemického/jistotního postoje mluvčího**:

Př.: Přijde. indikativem se vyjadřuje jistota
Přišel by. kondicionálem se vyjadřuje nejistota

- **Kategorie diateze (= slovesného rodu)** vyjadřuje účast aktantů/participantů na ději a jejich vztah k němu:
 - diateze **aktivní** (rod **činný**): Agens/konatel je ve funkci subjektu věty
Př.: Rodiče **postavili** dům. / I genitori **hanno costruito** una casa.
 - diateze **pasívní** = rod **trpný**: Agens/konatel byl odsunut z pozice a funkce subjektu věty

Př.:

Dům **byl postaven** před pěti lety. / La casa è **stata costruita** cinque anni fa.

Pasívní diatezi mohou mít **jen tranzitivní slovesa**, tj. taková slovesa, která mohou řídit přímý předmět.